

Türk-Alman İlişkileri Bağlamında Anadolu'da Alman Göçmenler: Amasya Örneği

Fahri TÜRK*
Emirhan KAYA**

Özet

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin yasal teşvikleriyle Anadolu'ya nitelikli Alman göçmenler yerleştirilmeye başlanmıştır. Ekonomik gerekçelere dayalı olarak oluşturulan söz konusu göçmen politikası, diğer taraftan, Almanların muhtemel sömürgeci faaliyetlerine karşı tedbirli davranmayı gerekli kılmıştır. 1850'li yıllarda Amasya'ya yerleşen Alman kolonisi bu çerçevede önemli bir örnek teşkil etmektedir. Amasya'da özellikle ipek üretimi yapan Alman kolonisi, bu çalışmada Türk-Alman ilişkileri açısından değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Diğer yandan bu çözümlemede Amasya örneği üzerinden, Osmanlı Devleti'nin dış müdahalelere karşı duyduğu hassasiyet ve iki toplum arasındaki kültürel uyumsuzluk gibi nedenlerden ötürü, Türkiye'ye Alman göçmen yerleştirme politikasının etkili sonuçlar doğurmadığı ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Alman İlişkileri, Amasya, Almanlar, Osmanlı Devleti, Göç

German Immigrants in Anatolia within the Context of Turkish-German Relations: The Case of Amasya

Abstract

Beginning from the second half of the 19th century, qualified German immigrants were settled in Anatolia within the legal framework of the Ottoman Empire. This migration policy, which was founded on economic grounds, on the other hand, rendered it necessary to be cautious about the possible colonial activities of the Germans on the Turkish soil. The German colony, which settled in Amasya in the 1850s, is an outstanding example in that regard. In this study, the German colony, which contributed especially to the silk production in Amasya, is examined regarding the Turkish-German relations. It is revealed, from the case of Amasya, that the policy of settling German colonies on the Turkish territory did not result in effective outcomes due to the Ottoman opposition to foreign intervention and the cultural discrepancies between the two communities.

Key Words: Turkish-German Relations, Amasya, Germans, The Ottoman Empire, Immigration.

Giriř

Genelde Osmanlı Devleti topraklarına özelde ise Anadolu'ya Alman göçmenler yerleştirme meselesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gündeme gelmeye başlamıştır. Bunda Alman derebeyliklerinde meydana gelen nüfus artışı ve özellikle 1871'de Alman millî birliğinin sağlanmasından sonra etkili olan milliyetçi, ırkçı ve yayılmacı emeller güden sivil toplum örgütleri itici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Pancermen Derneği (Alldeutsche Verband)¹ ve Alman Sömürge Derneği (Der deutsche Kolonialverband)

* Prof. Dr. Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, E-mektup: fahriturk11@gmail.com

** Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, E-mektup: emirhankaya@trakya.edu.tr

¹ Pancermen Derneği'nin kuruluşu ve Osmanlı Devleti hakkındaki görüşleri ve Filistin'de yaşayan Almanların taşınmaz mal edinimleri huşundaki tutumları için ayrıntılı olarak bkz. Türk, Fahri, Deutsche Siedlungspläne im Osmanischen Reich, German Studies Review, Volume 33, Number 3, October 2010, s. 643-645 ve 648-649.

anılmaya değer sivil toplum örgütleri olarak öne çıkmışlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne Alman göçmenler yerleştirilmesini kolaylaştıran bazı yasal gelişmelerden de söz etmek gerekir. Söz gelimi 1857 yılında çıkarılan Göçmen Yasası ve 1867'de yürürlüğe giren Yabancıların Gayrimenkul Edinmeleri Hakkındaki Yasa Türkiye'ye yabancıların yerleşmelerine imkân sağlamıştır.

Amasya'da yaşayan Alman kolonisi, yukarıda sözü edilen 1857 ve 1867 tarihli yasaların Anadolu'ya Alman göçmen yerleştirme politikasının bir yansıması olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Amasya'daki Alman kolonisi, şehrin iktisadi hayatına etkisi bakımından önem arz etmektedir. Özellikle ipekböcekçiliği alanında yaşanan gelişmelerde şehre yerleşen Alman göçmenlerin katkısı yadsınamaz boyutlara ulaşmıştır. Amasya'da 18. yüzyılın ortalarına kadar büyük ölçüde İran'dan ithal edilen ipeğin arz edildiği ve yerel üretimin çok sınırlı olduğu dikkate alındığında,² bu dönemden itibaren kaydedilen ilerlemenin Amasya ipekçiliği açısından ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Almanların Amasya'da kurdukları çiftlikler, işletmeler ve fabrikalar; bu ülkeden gelen girişimcilerin ve işçilerin şehrin ekonomisine yaptıkları katkıları açıkça ortaya koymaktadır. Buna paralel olarak, 19. yüzyılın sonlarına doğru ipek kozasının iplik haline getirilerek ihraç edilmesi de söz konusu olmuştur.

Bu çalışmanın konusu Osmanlı döneminde Türkiye'de yaşayan Alman göçmenleri Amasya örneği üzerinden çözümlemeye tabi tutmaktır. Bu çözümleme kapsamında Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine (Makedonya, Dobruca, Bursa, Sakarya, Eskişehir ve Filistin) yönelik göçler değerlendirme dışında tutulacaktır. Osmanlı Devleti, topraklarına bir yandan Avrupalı göçmenleri davet ederek ekonomik kalkınmasını hedeflemişken diğer yandan Almanların sömürgeci politikalarının önüne set çekmede ne dereceye kadar başarılı olmuştur? sorusu araştırmada cevap aranacak temel sorudur. Bu bağlamda, ilkin Alman göçmenler üzerine yazılmış alan yazın hakkında bilgi verildikten sonra Osmanlı döneminde çıkarılan göç yasası ve yabancıların taşınmaz mal edinimleri yasası ele alınacaktır. Bir sonraki aşamada ise özellikle Anadolu'ya Alman göçmenler yerleştirme meselesinin daha net bir şekilde anlaşılması için 19. yüzyılda Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Alman göçmenler ve yaşadıkları bölgeler değerlendirilecektir. Son aşamada ise Amasya'da ikamet eden Almanlar çözümlemeye tabi tutulacaktır. Bu çerçevede, Almanların ipekböcekçiliği alanında gerçekleştirdiği faaliyetler, Amasya'da kurdukları işletmeler ve mülk edinimlerinin yanı sıra eğitim, din ve sosyal hayatla ilgili meseleleri mercek altına alınacaktır.

Bu çalışmada kullanılan Almanca kişi ve coğrafya adlarının kullanımında önemli bir sorun bulunmaktadır. Söz konusu isimler Osmanlı Arşivlerinde geçen Almanca birey ve kişi adlarının telaffuzları esas alınarak yazıldığından ve bu söyleyişler kişiden kişiye değiştiğinden resmi yazışmalarda farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Makyisemir adlı Alman vatandaşının adının bazen Maksomir şeklinde yazıldığı görülmektedir. Hatta bazı makalelerde Maksomir'e de rastlanmaktadır. Benzer durum yer adları söz konusu olduğunda da kendini göstermektedir. Bu yüzden söz konusu birey ve yer adlarının Almanca orijinal hallerinin tespit edilmesi mümkün olmamıştır.

Yazın ve Yöntem

Mevcut yazında Osmanlı Devleti'nde Alman göçmenler üzerine yazılmış bazı eserler ve makaleler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Malte Fuhrmann tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış "Der Traum vom deutschen Orient. Zwei deutsche

² Yücekaya, Hüsnü, "Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)", Gazi Akademik Bakış, Cilt 7, Sayı 13, Kış 2013, s. 271.

Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918"³ başlıklı kitaptır. Fuhrmann Osmanlı, Alman ve Yunan arşiv belgelerine dayanan bu kapsamlı çalışmasında Batı Anadolu'da İzmir bölgesine (özellikle Menderes Havzası) Makedonya'da ise Selanik'e yerleşen Alman göçmenler konusunu, Almanya'nın barışçıl yollardan nüfuz etme politikaları çerçevesinde çözümlenmeye tabi tutmaktadır. Bu çalışmada özellikle kültür politikası kapsamında söz konusu iki şehirde faaliyet gösteren Alman okulları üzerinde durulmaktadır. İkinci eser ise Fahri Türk tarafından kaleme alınmış olan "Deutsche Siedlungsplaene im Osmanischen Reich"⁴ başlıklı makaledir. Türk bu eserinde 1891 yılında kurulmuş olan Pancermen Derneği'nin izlemiş olduğu saldırgan Türkiye politikası çerçevesinde ne dereceye kadar Osmanlı Türkiyesi'ne Alman göçmenler yerleştirmek suretiyle bu ülkeyi sömürgeleştirme planları yaptığını Alman arşiv belgeleri ve örgütün yayın organı olan "Alldeutsche Blaetter" adlı broşürler ışığında ortaya koymaktadır. Bu makale özellikle Asya Türkiyesi'nin sömürgeleştirilmesi üzerine yazılmış olan Almanca eserler ve Pancermenlerin Osmanlı Devleti hakkındaki düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu makale bir yandan söz konusu dönemde Osmanlı topraklarında yaşayan Almanlar hakkında detaylı çözümlenmeler sunarken, diğer yandan Türk devlet adamlarının Anadolu'ya Alman göçmenler yerleştirilmesi meselesine bakış açılarını ortaya koymaktadır. Konuyla doğrudan alakalı olmasa da Amasya'da yaşayan Almanlar hakkında bilgi veren bir diğer makale ise Selim Özcan tarafından "Yabancıların Taşınmaz Mal Mülkiyeti Edinimleri: Amasya Örneği"⁵ başlığı ile kaleme alınmıştır. Yazar yapmış olduğu değerlendirmede ilkin Osmanlı döneminde yabancıların gayrimenkul edinme hakları üzerinde durmaktadır. Makalenin ikinci bölümünde ise Amasya Sancağı'nda yaşayan Almanlar hakkında verilen bilgiler doğrultusunda ise Karl Mez'in (1808-1877)⁶ Amasya'daki faaliyetleri ve göçmenlerin şehrin hangi kazalarında ve köylerinde gayrimenkul edindikleri ortaya konulmaktadır. Ancak yazarın Amasya Almanları üzerine tüm arşiv belgelerini değerlendirmedeği görülmektedir. Bu bağlamda özellikle sadece

³ Malte, Fuhrmann, Der Traum vom deutschen Orient, Zwei deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918, Campus Verlag, Frankfurt/New York 2006.

⁴ Türk, a.g.e., s.641-656.

⁵ Özcan, Selim, "Yabancıların Taşınmaz Mal Mülkiyeti Edinimleri: Amasya Örneği", History Studies, Cilt 2, Sayı 2, 2010, s. 281-292.

⁶ Mez 19. yüzyılda Almanya'da yaşamış ipek fabrikatörüdür. Gençliğinde İtalya'da Alberto Keller adlı birisinin ipek fabrikasında yeterli tecrübeyi edindikten sonra Freiburg'a dönerek Mez Kardeşler adlı ipek fabrikasını kurmuştur. Bu fabrikada müşteri temsilciliği yapan genç Mez at sırtında bütün Güney Almanya'yı gezmiştir. Bu seyahatlerinde insanların içinde buldukları zor şartları müşahade eden Mez sosyal konulara karşı hassasiyet kazanmıştır. 1834 yılında Freiburg'da ipek üretimine başlayan Mez'in fabrikasında 1851'e gelindiğinde hâlihazırda 1.000 kişi çalışmaktaydı. Diğer yandan Mez'in firmasının 1873 yılı itibarıyla Güney Almanya bölgesinde 10'un üzerinde şubesi bulunuyordu. Zamanla bütün Avrupa ülkelerinde temsilciliği olan fabrikanın Amasya'da ise ham ipeği işleyen bir şubesi açılmıştır. Bu minvalde söz konusu şehirde bir Alman kolonisi oluşmuştur. Ancak Mez'in işletmelerinde sadece kâr amacı güdülmüyor bilâkis insanların manevi ihtiyaçları da dikkate alınmıyordu. Mez inanmış bir Hıristiyan olduğu ve dindaşlarının manevi dünyalarına bigâne kalmadığı için fabrikalarını çalışanlarının dini ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak şekillendirmişti. İşe başlamadan önce ve paydostan sonra cemaat halinde ibadet ediliyor, fabrikadaki işçiler ve diğer çalışanlar boş zamanlarında Hıristiyanlığın kutsal kitaplarını okuyorlardı. Esasında çağdaşı Gustav Werner gibi Hıristiyan öğretisi temelinde bir fabrikadan yana olan Mez Hıristiyanlık değerlerinin sanayi çağı yenilikleriyle bağdaştırılabileceğine inanan bir dindardı. Daha sonra milletvekilliği de yapan Mez bu görevi çerçevesinde yoksulluğa ve fakirliğe karşı mücadele ederek sosyal eşitlikten yana tavır takınmıştır. Hatta 1859'da Freiburg'da içinde kimsesizler, yaşlılar ve kız çocukları için yurtlar ile bir okul barındıran Evanjelik bir vakıf kurmuştur. Hayatta olduğu dönemde birçok ödül alan Mez'in kurmuş olduğu firma ve vakıf günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Rainer Witt, "Karl Mez, Neue Deutsche Biographie 17, 1994, s.410-411, <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118823426.html>, 15.01.2018).

Almanların gayrimenkul edinimleri üzerinde durulmuştur. Türkiye’de Alman göçmenler üzerine yazılmış olan diğer bir makale Robert Anhegger tarafından “Almanların Türkiye’ye Göçü”⁷ başlığıyla ortaya konulmuştur. Bu makale geniş bir perspektiften 19. yüzyılda Almanların Amerika, Latin Amerika ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göçlerinin nedenleri ve bu göçlerin hangi bölgelere yöneldiği üzerinde durmaktadır. Ayrıca makalede Türkiye’ye yerleşmek isteyen göçmenlerin elde edebilecekleri ayrıcalıklar ve Türkiye’de uymaları gereken kurallar ele alınmıştır. Toplam sekiz sayfadan ibaret olan bu makalenin takriben bir sayfalık kısmında Amasya Alman kolonisi hakkında bilgiler verilmektedir. Çalışma ağırlıklı olarak Almanca ve İngilizce olarak yazılmış makale, kitap ve anılara dayanmaktadır.

Yukarıda yapılan değerlendirmeler çerçevesinde bu çalışmada Anadolu’ya yönelik Alman göçmenler meselesi Türk-Alman ilişkileri açısından değerlendirmeye tabi tutacaktır. Dolayısıyla bu manada mevcut yazına önemli bir katkı yapacağı düşünülmektedir. Bu çalışma yürütülürken yukarıda anılan kaynakların haricinde Osmanlı arşiv belgeleri, çevrimiçi ortamda yapılan yoğun taramalar sonucunda elde edilen görsel bilgiler yeri doldurulamayacak bir görev ifa etmiştir. Ayrıca Ali Tuzcu tarafından kaleme alınan “Seyahatnamelerde Amasya” başlıklı kitap, bu şehir hakkında yazmış olan Batılı seyyahların tespit edilip eserlerinin temin edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Örnek olay olarak özellikle hâlihazırda mevcut yazında Türk Alman ilişkileri bağlamında gündeme getirilmemiş olan Amasya bölgesi seçilmiştir.

Elinizde tutmuş olduğunuz bu araştırmanın kavramsal çerçevesini ortaya koyabilmek açısından “koloni” teriminin iki farklı anlamı üzerinde durmak gerekmektedir. Söz konusu kavram, ilk olarak, başka bir ülke tarafından yönetilen ve/veya yerleşime tabi tutulan bir ülke ya da bölgeyi ifade etmektedir. Diğer taraftan; koloni kelimesi, bu çalışmada kullanıldığı anlamıyla, yabancı bir ülkeden gelerek bir yerleşim yerinde ayrı bir sosyal grup oluşturan insan topluluğuna işaret etmektedir.⁸ Bu çerçevede, Amasya’daki Alman kolonisinin bu bölgede farklı bir etnik ve sosyal grup meydana getirdiği anlaşılmaktadır.

19. Yüzyılda Türk-Alman İlişkilerinde Alman Göçmenler Meselesi

1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin İngiltere, Fransa ve Rusya açısından diplomatik bir denge unsuru oluşturmaktan çıkması, Türkleri yeni bir müttefik arayışına itmiştir. Siyasi birliğini ve sanayileşmesini İngiltere ve Fransa’ya göre geç tamamlayan Almanya, 1871 sonrasında hammadde ve pazar ihtiyacını karşılamaya yönelmiştir. Böylelikle, Osmanlı Devleti Almanya aracılığıyla büyük devletlere karşı yeni bir denge politikası uygulama imkânı bulurken, Almanya ise sermaye ve mamul madde ihracı ile ekonomik yatırımlar yaparak yeni pazarlar elde etmeyi amaçlamıştır.⁹ Bu çerçevede, Almanya’nın planlarının diğer bir boyutunu ise hızla artan nüfusu için Anadolu ve Mezopotamya’da yeni yerleşim yerleri bulma çabası oluşturmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli Alman topluluklarının Orta Doğu’ya yerleşmeye başlaması bu durumu ortaya koyacak niteliktedir.¹⁰ Makalenin ilerleyen bölümlerinde değinileceği üzere Osmanlı Devleti 1857 yılında çıkardığı Göç

⁷ Anhegger, Robert, Almanların Türkiye’ye Göçü, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı 21, Eylül 1985, s. 57-63.

⁸ P. H. Collin, Dictionary of Politics and Government, Üçüncü Baskı, Bloomsbury Publishing, Londra 2004, s. 44.

⁹ Reyhan, Cenk, “Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)”, Belleten, Cilt LXIX, Sayı 254, Nisan 2005, s.40.

¹⁰ Reyhan, a.g.e., s.41.

Yasası mucibince Avrupalı nitelikli göçmenleri topraklarına davet etme yönünde bir tutum sergilemiştir.

Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin stratejik öneme sahip bölgelere Alman göçmenler yerleştirilmesi fikrine pek sıcak bakmadığı bilinmektedir.¹¹ Bu konudaki en önemli örneklerden birini de Berlin-İstanbul-Bağdat Demiryolu hattı oluşturmaktadır. Söz konusu hat, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Berlin-Bağdat Demiryolu projesi çerçevesinde Hint Okyanusu'na ulaşma düşüncesi ile II. Abdülhamit'in İstanbul-Bağdat arasında inşa edilecek bir demiryolu vasıtasıyla İslâm dünyasıyla ilişkilerini güçlendirme niyetinin ortak paydası olarak 24 Nisan 1902'de imzalanan bir sözleşme mucibince yapılmaya başlamıştır.¹² Alman Hükümeti, bu hattın iki tarafına göçmen yerleştirmek suretiyle Hindistan yolu üzerinde etkisini artırmak istemiş olsa da II. Abdülhamit bu duruma rıza göstermemiştir.¹³

Osmanlı Devleti'nde Alman Göçmenler

Aslında Osmanlı Devleti kendi topraklarına gayrimüslim göçmenler yerleşmesine karşı önyargılı davranmamıştır. Söz gelimi, Almanya'nın İstanbul Elçisi 1857 yılında tarım kolonileri kurmak isteyen birkaç yüz Prusyalı ailenin Osmanlı topraklarına yerleştirilmesi amacıyla hükümetten izin talep ettiği zaman, Sultan Abdülmecit İzmir, Adana, Bursa, Edirne, Tırhala, Yanya ve Silistre valilerine, bu göçmenlere Osmanlı uyruğuna geçmek kaydıyla öngörülen miktarlarda toprak tahsis edilmesi için talimat vermiştir.¹⁴ Diğer yandan 1866 yılında Hollanda'nın İzmir Konsolosu van Lennep'in girişimiyle Almanya'nın Baden ve Alsas bölgelerinden birkaç yüz çiftçi ve zanaatkâr aile Selçuk yakınlarında bulunan Develiköy'e iskân edilmiştir. Ancak zamanla bu göçmenler ya ölmüşler ya da asimile olup gitmişlerdir.¹⁵ Hatta Batı Anadolu'ya gelip yerleşen göçmenler arasında Rusya Almanlarına da rastlanmıştır. Örneğin 1887/1888 kışında takriben 50 Alman aile Aşağı Menderes Havzası'nda Söke yakınlarında bir koloni kurmuştur. Bunların içinden on bir aile 18. yüzyılda Almanya'dan Rusya'ya göç etmiş olan kimselerin soyundan geliyorlardı. Bunlar Dobruca'dan bu bölgeye intikal etmiş olan kimselerdi.¹⁶ Diğer yandan Makedonya'ya ve Selanik'e yerleşen Alman kolonileri Batı Anadolu'daki girişimlere nazaran daha uzun ömürlü olmuşlardır.¹⁷

19. yüzyılın ikinci yarısında Alman millî birliği sağlandıktan sonra bu ülkede yapılan tartışmalarda Asya Türkiye'sinin sömürgeleştirilmesi gündeme getirilmeye başlanmıştır. Özellikle Wilhelm Roscher, Frederich List, Johann Karl Rodbertus, Paul

¹¹ Esasında bu durum sadece Alman göçmenlere münhasır bir tutum değildi. Osmanlı yönetimi, 19. yüzyılda büyük güçlerin devletin işlerine müdahalelerini önlemek amacıyla özellikle Avrupalı devletlerin uyruğundaki yabancıların ülke topraklarına yerleşmelerine karşı katı bir tutum sergilemiştir. Örneğin Rus Çalığı ve Doğu Avrupa bölgesinden göç ederek Filistin'e yerleşmek isteyen Yahudilere bir yurtluk verme hususunda Sultan II. Abdülhamid taviz vermeye yanaşmamıştır. Osmanlı Devleti'nin Filistin'e yönelik Yahudi göçlerine bakışı hakkında ayrıntılı olarak bkz. (Türk, Fahri, Yahudi Devletinin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devleti'nin Filistin Siyaseti, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2007, Cilt 9, Sayı 2, s. 69-104).

¹² Alkan, M. Nail, "Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Ekseninde Türk-Alman İlişkileri", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 34, Nisan 2015, s.44-45.

¹³ Reyhan, a.g.e., s. 30.

¹⁴ Fuhrmann, a.g.e., s.45-46.

¹⁵ Fuhrmann, a.g.e., s.46.; bkz. Robert Anhegger, Almanların Türkiye'ye Göçü, Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı 21, Eylül 1985, s.61.

¹⁶ Fuhrmann, a.g.e., s. 52.

¹⁷ Makedonya'daki Alman kolonileri, Torbalı ve Edremit'teki Alman girişimleri için bkz. Fuhrmann, a.g.e., s.65-76.

Leroy Beaulieu, Aloys Sprenger, Karl Kraeger ve Wilhelm Pressel gibi sömürgecilik yanlısı yazarlar yayımlamış oldukları broşür ve makalelerde Asya Türkiye'si'ni ekonomik, iklimsel ve coğrafi açılardan çözümlenmeye tabi tutarak bu bölgelerin muhtemel bir Alman göçü için ne dereceye kadar elverişli olduklarını ortaya koymaya gayret etmişlerdir.¹⁸ Hatta siyasal açıdan etkili olan Hans Dehlbrück, Frederich Naumann ve Paul Rohrbach gibi kimseler Alman Hükümeti'ni daha saldırgan bir Türkiye politikası izlemesi hususunda etkilemeye çalışmışlardır. Ancak hem Almanya'daki büyük toprak sahiplerinin hem de Osmanlı yönetiminin muhalefeti yüzünden saldırgan Türkiye politikası yanlısı olan seçkinlerin ve sivil toplum örgütlerinin (Pancermen Derneği) istediği yönde bir Alman göçü gerçekleşmemiştir.

Esasında bir süre sonra Anadolu'ya ve Türkiye'nin Asya topraklarına Alman göçmenler yerleştirilmesi hususu uluslararası bir mesele haline gelmiştir. Bu bağlamda özellikle Büyük Britanya'nın Batı Anadolu bölgesine İngiliz göçmenler yerleştirmeleri düşüncesi tartışılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı Alman gazetelerinde Osmanlı Devleti'nde Alman nüfusu üzerine makaleler yayımlanmaya başlanmıştır. Söz gelimi, 1882 yılında Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Almanların toplam sayısı Bulgaristan ve Mısır da dâhil olmak üzere 3.400 idi. Buna karşılık 1902 yılına gelindiğinde bu sayı 4.500 civarına yükselmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nde 1911'de ise 1700'ü Filistin'de, 900'ü ise Beyrut ve Şam'da olmak üzere toplamda 5.500 kişi yaşamaktaydı.¹⁹ Hatta Berlin, Alman göçmenler yerleştirilmesi meselesinin önemsiz olduğunu göstermek için Hayfa'ya yerleşen Württembergli Templer Tarikatı mensuplarının nüfuslarının uzun yıllar boyunca ciddi bir artış kaydetmediğini gündeme getirmiştir.²⁰ Esasında Almanya'da yapılan tartışmalarda özellikle Bağdat Demiryolu hattı boyunca göçmen yerleştirme meselesi tartışılmıştır. Bu politikayı savunanlar göçmenlerin bütünleşik bir bölgede ve kısmi bir otonomi çerçevesinde yerleşmelerini salık vermişlerdir. Ancak bu bağlamda aşırı yayılcı örgütlerin isteklerinden ziyade reel politik mülahazaların daha ağır bastığı görülmektedir.

Osmanlı Göç Yasası ve Yabancıların Gayrimenkul Edinimleri Üzerine Yasa

19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik bunalımın etkisiyle birçok Avrupalı aile ABD'ye göç ederken; Rusya, Fransa ve bazı Güney Amerika ülkeleri tarım ve hayvancılık kredisi, toprak vaadi ve vergi muafiyeti gibi teşviklerle göçmenleri kendi coğrafyalarına çekmeye çalışmıştır. Aynı dönemde geniş ve verimli topraklarını değerlendirebilecek yeterli nüfusa sahip olmadığı için ekonomik kayba uğrayan Osmanlı Devleti de nüfusunu artırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak Osmanlı Devleti 1857 yılına kadar göçmenleri kabul etmek için yasal teşviklere dayalı benzer bir sistemi devreye sokmamıştır. Nihayetinde, 2 Haziran 1856 tarihinde çok sayıda Prusyalı ailenin Viyana Maslahatgüzarlığına dilekçe vererek ülkelerindeki ekonomik kriz nedeniyle rahat geçinemedikleri gerekçesiyle kendilerine bir miktar arazi verilmesi durumunda Osmanlı topraklarına göç etmek istediklerini bildirmeleri bu konuda Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiştir.²¹ Böylece, Osmanlı Devleti benzer talepleri karşılamaya yönelik yasal

¹⁸ Bu seçkinlerin Anadolu Türkiye'si ve Osmanlı Devleti hakkındaki düşünceleri için ayrıntılı olarak bkz. Türk, a.g.e., s.641-643.

¹⁹ Türk, a.g.e., s.646.

²⁰ Bu tarikatın sahip olduğu yerleşim yerleri hakkında ayrıntılı olarak bkz. Alex Carmel, Die Siedlungen der württembergischen Templer in Palaestina 1868-1918, Ihre lokalpolitischen und internationalen Probleme, W. Kohlhammer, Stuttgart 1973.

²¹ Gülsoy, Ufuk, "Osmanlı Topraklarına Avrupa'dan Muhacir İskânı (1856-1859)", İlmî Araştırmalar, Sayı 3, 1996, s. 52-53.

düzenlemeler yapmak suretiyle 1857 yılında Avrupa'da tirajı yüksek olan gazetelere ilân vererek Batılıları kendi topraklarına çağırmıştır.²² Türk Dış İşleri Bakanlığı verilerine göre bu çağrı, İrlanda'dan Prusya'ya Avrupa'nın kuzeyinde ve güneyinde yer alan birçok ülkede ilgiyle karşılanmıştır.²³

Diğer yandan 9 Mart 1857 tarihli Muhacirin Kanunnamesi, büyük bir göç hareketine neden olmasa da içerdiği yasal düzenlemeler bakımından çarpıcı bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Söz konusu yasaya göre, Osmanlı Devleti'ne tabi olma ve ülkenin kanunlarını kabul etme koşuluyla aile başına 60 mecrediye (1350 Fransız frangı) sermaye bulunduranlara ve suça karışmamış kimselere göç hakkı tanınmıştır. Göçmen olarak kabul edilenlerden Rumeli'de ikamet edecekler için altı yıl, Anadolu'da yaşayacaklar için ise 12 yıl vergi ve askerlik muafiyeti öngörülmüştür. Ayrıca söz konusu yasada en verimli hazine arazilerinin ilk 20 yıl satılmamak kaydıyla göçmenlere verileceği ifade edilmiştir.²⁴ Osmanlı uyruğuna geçen göçmenlere din özgürlüğü verileceğinin taahhüt edilmesi bu yasanın dikkat çekici noktalarından birini oluşturmaktadır.²⁵ Anhegger, söz konusu yasanın esasında bütün Avrupa'ya yönelik olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin öncelikle emperyalist güçler tarafından himaye edilmeyen göçmenleri tercih ettiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, aşırı nüfusa sahip ve 1870'li yıllardan önce siyasi bakımdan zayıf durumdaki Almanya'nın bu yasanın kapsamında yer alan ülkelerden biri olduğunun altı çizilmektedir.²⁶ Bu yasayla birlikte Osmanlı topraklarına özellikle Alman göçmenler yerleşmesi amaçlanmış olsa da bu dönemde ne söz konusu ülkeden ne de başka bir Batı Avrupa ülkesinden önemli bir göç hareketi gerçekleşmiştir.²⁷ Bu noktada, Osmanlı vatandaşlığına talip olan Alman ailelerin "Avrupa'nın diğer milletleriyle mukayese edilemeyecek kadar namuslu ve çalışkan insanlar"²⁸ olarak değerlendirilmesi Osmanlı'nın Alman göçmenlere bakışını ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir.

1857 tarihli Göç Yasası'na dair ilgi çekici noktalardan biri de 12 Nisan 1857'de Alman "Allgemeine Augsburger Zeitung" gazetesinde Osmanlı topraklarına göç etmek isteyenlere yönelik yayımlanan makaledir. Alaycı bir üslupla kaleme alınan söz konusu yazıda; Türkiye'ye göç etmek isteyen Almanların içkiyi ve tütünü bırakmaları, yerli kadınlarla uygunsuzluğa kalkışmamaları, Ermenilerle para ilişkisine girmemeleri ve komünist, ateist ya da dine karşı kayıtsızlarsa Türkiye'den uzak durmaları yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur. Bunların yanı sıra; Alman göçmenlerin kendi inançlarını başkalarına zorla kabul ettirmeye çalışmamaları, insanların dini inançlarına karşı saygılı olmaları, kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaları, mesleklerinde ehil olmaları, ölçülü davranmaları ve temizliklerine özen göstermeleri gerektiği vurgulanmıştır. Anhegger, yazının alaycı üslubuna rağmen söz konusu tavsiyelerin özünde isabetli olduğunu ifade etmiştir.²⁹

Osmanlı topraklarına yabancıların yerleşmesine yasal dayanak sağlayan bir diğer düzenleme ise yabancıların taşınmaz edinimleri ile ilgili yasadır. Osmanlı Devleti, 8 Haziran 1868 tarihli "Tebaa-yı Ecnebiyenin Emlaki Mutasarrıf Olmaları Hakkındaki

²² Gülsoy, a.g.e., s. 56-57.

²³ Karpas, Kemal H., Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics, The University of Wisconsin Press, Londra 1985, s. 62.

²⁴ Akgündüz, Ahmet, "Migration to and from Turkey 1783-1960: Types, Numbers and Ethno-Religious Dimensions", Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 24, No. 1, January 1998, s. 101.

²⁵ Anhegger, a.g.e., s. 61.

²⁶ Aynı yerde.

²⁷ Akgündüz, a.g.e., s. 101.

²⁸ Gülsoy, a.g.e., s. 56.

²⁹ Anhegger, a.g.e., s. 61.

Kanun” ile kendi topraklarında yabancıların mal edinme hakkını düzenlemiştir. Söz konusu tarihe kadar Osmanlı Devleti’nde yabancıların taşınmaz mal edinme hakkına sahip olmaması hem İslâm hukukunun yabancılara böyle bir hak vermemesi hem de yabancı devletlerin kendi vatandaşlarına başka ülkelerde mülk sahibi olma hakkı tanımamalarından kaynaklanmıştır.³⁰ Buna rağmen; yabancıların kendilerini Osmanlı vatandaşı gibi göstererek, kimliklerini gizleyip mülkiyeti bir Osmanlı vatandaşı adına tescil ettirmek suretiyle ya da Osmanlı uyruğunda bulunan eşlerinin adına satın alma işlemi gerçekleştirerek taşınmaz mülk edinme yasasını ihlâl ettikleri tespit edilmiştir.³¹ Bu nedenle yabancıların kapitülasyonlar yoluyla taşınmaz edinme hakkına sahip olmaya çalışmadıkları ve bu durumun Osmanlı Devleti’nde önemli bir sorun oluşturmadığı belirtilmektedir.³² Buna karşın, 28 Şubat 1858 tarihli Islahat Fermanı’nda yabancıların taşınmaz mal edinebilecekleri vaat edilmesine rağmen bunun gerçekleşmemesi; 15 Şubat 1862’de İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya’nın ortak bir nota ile Osmanlı Devleti’nden “yabancıların değişik yollardan edindiği taşınmazlarla ilgili sorunların” çözümünü talep etmelerine yol açmıştır. Böylece, yabancıların 1858 yasasından önce de Osmanlı topraklarında taşınmaz edinebildikleri görülmekle birlikte söz konusu yasanın çıkarılmasında yabancı devletlerin önemli bir payının olduğu muhakkaktır.³³

Osmanlı Devleti, yabancılara taşınmaz mal edinme hakkı verirken onların da Osmanlı vatandaşlarının yükümlü oldukları vergileri ödemelerini ve taşınmazlarla ilgili her türlü hukuki meselenin Osmanlı mahkemelerinde görüşülmesini şart koşmuştur.³⁴ Yabancıların taşınmaz edinmeleri hususunun bu şekilde şarta bağlanması, kapitülasyonlar nedeniyle Osmanlı tebaasından üstün olan yabancıların bu konuda Osmanlı tebaasıyla eşit tutulması sonucunu doğurmuş dolayısıyla bu durum “kapitülasyonların kaldırılması yönünde güçlü bir dayanak” teşkil etmiştir.³⁵ Ayrıca, Hicaz dışında kalan Osmanlı topraklarında taşınmaz mal edinecek yabancıların vatandaşları oldukları devletlerin 1868 kanununa eklenen protokolü imzalamaları şartı getirilmiştir. Almanlar söz konusu protokolü 7 Haziran 1869 tarihinde imzalamışlardır.³⁶ Diğer yandan 16 Şubat 1913 tarihli “Eşhası Hükmeyenin Emvali Gayrimenkuleye Tasarruflarına Dair Kanun” ile de yabancı tüzel kişilere taşınmaz mal edinme hakkı tanınmıştır.³⁷

Amasya Alman Kolonisi

Amasya Alman kolonisi aşağıda görüleceği üzere 19. yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar varlığını sürdürmüş, kentin sanayisinin ve iş hayatının

³⁰ Yabancı devletlerin kendi vatandaşlarına başka ülkelerde taşınmaz mal edinmelerini yasaklaması, derebeylik sisteminin yaygın olduğu söz konusu dönemde “yabancı topraklarda uzun süre kalan kişilerin tabiiyetlerinin değiştirilmiş sayılacağı” ilkesinin kabul edilmesine bağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, benzer sebeplerle yurtdışı seyahat ve ikamet üzerinde de sınırlamalar bulunuyordu (Özcan, a.g.e., s. 283).

³¹ Chiha, Nedjib H., “Osmanlı Devletinde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu”, Çev. Halil Cin, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 24, Sayı 1, 1967, s. 246.

³² Özcan, a.g.e., s. 284.

³³ Erdost, Muzaffer İlhan, “Osmanlı’dan Günümüze Yabancılara Taşınmaz Satışı Yasallaşma Süreçleri ve Sonuçları”, Memleket Siyaset Yönetim, Sayı 1, 2016/1, s. 64.

³⁴ Özcan, a.g.e., s. 284.

³⁵ Erdost, a.g.e., s. 65.

³⁶ Söz konusu protokolü; Fransa (9 Haziran 1868), Norveç-İsveç (13 Haziran 1868), İngiltere (28 Temmuz 1868), Avusturya-Macaristan (5 Kasım 1868), Prusya ve Kuzey Alman Federasyonu (7 Haziran 1869), Yunanistan (24 Şubat 1873), Rusya ve İtalya (23 Mart 1873), Hollanda (8 Ağustos 1873), Birleşik Amerika (11 Ağustos 1874), Portekiz (24 Ocak 1873) ve İran (30 Haziran 1883) gibi ülkeler imzalamıştır (Erdost, s.64-65).

³⁷ Özcan, a.g.e., s. 285.

canlanmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu başlıkta ilkin Amasya'da ipekböcekçiliğinde Almanların rolü ele alınacak ve bu bağlamda özellikle Karl Mez'in Amasya'da kurmuş olduğu ipek işletmesi üzerinde durulacaktır. İpek fabrikasının haricinde kentin çeşitli yerlerinde değirmenler de faaliyete geçirilmiştir. Bu bölümde daha sonra Amasya'da yaşayan Almanların gayrimenkul edinimleri ele alındıktan sonra özellikle bu göçmenlerin eğitim ve dini hayatları çözümlenmeye tabi tutulacaktır. Bu çerçevede Mez'in aynı zamanda bir misyoner gibi çalıştığı dikkate alındığında, söz konusu göçmenlerin Amasya'ya yerleşmelerinde ekonomik boyutun ötesinde siyasal hedeflerin de önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde son olarak Osmanlı Devleti'nin Alman göçmenlere bakışı ve Amasya Alman kolonisinin zamanla nasıl yok olduğu gözler önüne serilecektir. Bu noktada Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'yi işgal eden müttefik kuvvetlerin Amasya'daki Almanların boşaltılmasını istemeleri hiç kuşkusuz önemli bir etken olmuştur.

İpekböcekçiliği ve Almanlar

Anadolu coğrafyası ile ilgili ayrıntılı bir çalışması bulunan Alman coğrafyacı Karl Ritter, 1856-1857 yıllarında incelemelerde bulunduğu Amasya'da 20.000 kişinin ipekböcekçiliği sayesinde geçimini sağladığını belirtmiştir. Ritter'in ifade ettiğine göre, söz konusu dönemde Osmanlı'nın birinci ipek üretim merkezi olan Bursa'da daha kaliteli ipek üretilmesine rağmen Amasya'da daha çok dut bahçesi bulunmaktaydı. Ayrıca, ipek ticareti ve ihracatının Ermenilerin elinde olduğu bilgisini veren Ritter, Amasya'da üretilen yıllık 500.000 okka miktarındaki ipeğin büyük çoğunluğunun Zile, Halep ve Şam gibi merkezlerde satıldığını vurgulamıştır. Avrupa'ya ihraç edilen Amasya ipeği ise Sinop ve Samsun limanlarından yola çıkarılmaktaydı.³⁸

Amasya'yı ziyaret eden Avrupalı diğer bir şahıs ise şehre 1850, 1858 ve 1859 yıllarında olmak üzere toplam üç kez gelen Andreas David Mordtmann (1811-1897) adlı seyyahıdır.³⁹ Mordtmann, Amasya'ya gerçekleştirdiği ilk gezisine dair aktardığı bilgilerde ipek böceği üreticiliğinin kazançlı ve itibarlı bir meslek olduğunu vurgulamıştır. Amasya'da yıllık ortalama 15.000-20.000 okka ham ipek kozası üretildiğini belirten Mordtmann; bunların üçte birinin Diyarbakır, Halep ve Şam'a gönderilerek satıldığını, geri kalanının ise Krug tarafından Freiburg kentinde bulunan ipekli dokuma fabrikasına gönderildiğini belirtmiştir.⁴⁰ Amasya'ya yapmış olduğu son ziyaretinde şehirde iyi zanaatkar ve ustalardan kurulu "güçlü bir Alman kolonisi" olduğundan bahseden Mordtmann, Karl Mez'in oğlu Karl ve yeğeninin de Amasya'daki ipek ipliği fabrikasında çalıştığını dile getirmiştir.⁴¹

1858 yılında Amasya'da gerçekleştirdiği incelemeler kapsamında Krug'un ipek böceği yetiştirdiği çiftliği ziyaret eden Heinrich Barth'ın⁴² verdiği bilgilere göre; söz konusu şehirde bir yılda üretilen yaklaşık 7.000 ton ham ipek kozasının çoğunu satın alan Krug, kurutulan kozaları ise çözülmek ve işlenmek üzere Avrupa ve başka ülkelere

³⁸ Tuzcu, Ali, Seyahatnamelerde Amasya, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2007, s. 183-186.

³⁹ Tuzcu, a.g.e., s. 187-188.

⁴⁰ Mordtmann'a göre 1849 yılında Amasya'da 24 bin okka ham ipek kozası üretilmiş ve bir okka ipek 120 kuruşa satılmıştır.

⁴¹ Tuzcu, a.g.e., s. 193.

⁴² Osmanlı toprakları ve Afrika'da Alman yayılcılığı ve kolonizasyonunun öncülerinden olan Dr. Heinrich Barth (1821-1865), 1858 yılında gerçekleştirdiği altı aylık Anadolu gezisinde Trabzon, Erzurum, Sivas, Amasya, Yozgat ve Kayseri gibi şehirlerde incelemelerde bulunmuştur (Tuzcu, a.g.e., s. 196). Kasım 1858'de Amasya'ya gelen Barth, şehrin topografik yapısını tespit etmek için çalışmalar yürütmüş ve yukarı Yeşilirmak Vadisi'nde bulunan aynalı mağaranın gerçek ölçü ve plana dayalı krokisini yapmıştır (Tuzcu, a.g.e., s. 207-208).

satmaktaydı. Söz konusu yıllık üretim neticesinde 25.000-30.000 ton saf ipek ipliği elde edilmekteydi.⁴³ Barth'ın ifadelerinden Krug'un su gücüyle çalışan bir değirmen kurarak üretime geçirdiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan şehrin yerli ahalisi ise ırmaktan bu değirmene dolaplarla su aktarılmasına sorunlara neden olduğu için karşı çıkmıştır.⁴⁴ Barth ayrıca Amasya Almanlarının melezleme ve aşılama yöntemiyle dut ağaçları ve meyve bahçeleri meydana getirdiklerini ve bölgenin iklimine uygun tarım ürünleri yetiştiren çiftlikler kurduklarını belirtmiştir.⁴⁵

Almanların Kurdukları İşletmeler

Amasya'da ipek ticareti ile uğraşan Almanlar incelendiğinde Bay Stroh ve Mez gibi şahısların isimleri öne çıkmaktadır. 1867-1873 yıllarında İngiltere'nin Trabzon konsolosu olarak görev yapan ve 1869 yılında Anadolu'da Amasya'nın da dâhil olduğu bazı şehirleri gezen William Gifford Palgrave'in verdiği bilgilere göre, şehirde bulunan en büyük un değirmenlerinden birine sahip olan Bay Stroh, Prusya'nın Amasya Ticaret Ataşe Yardımcısı olarak görev yapmasının yanı sıra ipek ipliği ve un üretimi gibi alanlarda da faaliyet göstermiştir. Bay Stroh'un Amasya'da açtığı ipek fabrikasında çalışan –çoğu yerli Hristiyan kadın ve erkeklerden oluşan- 400 işçi arasında Prusya'dan getirilen 60 Alman Protestan işçi de görev yapmaktaydı.⁴⁶ Ayrıca konuyla ilgili kaynaklarda dönemin Amasya Mutasarrıfı Ziya Paşa'nın bu fabrikada Türk kızlarının çalışmasını yasakladığı belirtilmektedir.⁴⁷

Almanya'nın Baden bölgesinden dokuma tüccarlığı ve sanayicilik yapan Mez ise Amasya'daki ipeğin kalitesi ve bolluğunun Avrupalılar tarafından kabul edilmesi üzerine merkezi Freiburg şehrinde bulunan işletmesinin bir şubesini 1840'larda Amasya'da açmıştır.⁴⁸ Önceleri koza halindeki ipeği satın alarak Avrupa'ya ihraç etmek amacıyla Mez tarafından yılda birkaç kez Amasya'ya gönderilen Georg Krug,⁴⁹ daha sonra patronunun bu şehirde kurduğu ipek fabrikasında ustabaşı sıfatıyla çalışmıştır.⁵⁰ Böylece işçiliğin ve maliyetin ucuz olması dolayısıyla Amasya, Avrupalılar tarafından koza halindeki ipeğin işlenebilmesi için tercih edilen bir şehir olmuştur.⁵¹ Amasya'da istenilen nitelikte ustaların bulunamaması dolayısıyla bu fabrikada çoğunluğu Almanya ve İtalya'nın kırsal

⁴³ Tuzcu, a.g.e., s. 199.

⁴⁴ Aynı yerde, s. 208-209.

⁴⁵ Aynı yerde, s. 198.

⁴⁶ Şenol, Eren, Amasya'nın Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 76; Ali Tuzcu, Seyahatnamelerde Amasya, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2007, s. 246.

⁴⁷ Tuzcu, a.g.e., s. 246.; (Andreas David Mordtmann, İstanbul ve Yeni Osmanlılar, s.166-177).

⁴⁸ Özcan, Selim, "Yabancıların Taşınmaz Mal Mülkiyeti Edinimleri: Amasya Örneği", History Studies, Cilt 2, Sayı 2, 2010, s. 287.; Robert W. Stevens'in verdiği bilgilere göre Amasya'da 1838 yılında 18.000 okka, 1839 yılında 28.000 okka, 1840 yılında 12.000 okka ve 1841 yılında 48.000 okka ipek üretimi gerçekleştirilmiştir. 1841 yılında Avrupalı şirketlerin 14.000 libre ipek satın alarak ülkelerine ihraç ettiklerini belirten Stevens, Avrupalı tüccarların rekabetinin fiyatların yükselmesine ve talebin azalmasına neden olduğunu vurgulamıştır. Stevens Amasya'da yerli tüccarların, ipek üretimi ve ticaretinin Avrupalıların tekelinde olmasından rahatsızlık duymalarına karşın yerli üreticilerin tesislerinin modernleştirilmesine yönelik taleplerinin karşılanmadığını ifade etmiştir (s.158-159).

⁴⁹ Kuş, Ayşegül, "Henry John Van Lennep'e Göre Amasya", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, Yaz 2016, s. 270; Ali Tuzcu, s. 173.

⁵⁰ Krug Amasya'da yaşadığı çeyrek asırlık sürede Amasya ve civarında Protestanların dertlerine deva olmaya gayret etmiştir. Söz gelimi Tokat'ta işletmesine ait binalardan birini misyoner van Lennep'in ve diğer mezhepler tarafından huzursuz edilen Protestanların hizmetine tahsis etmişti. Krug yerli ahali arasında da büyük bir saygınlığa sahipti (Anhegger, a.g.e., s.62).

⁵¹ Kuş, a.g.e., s. 270-271.; Tuzcu, a.g.e., s. 173.

kesimlerinden getirilen ustalar ve işçiler çalıştırılmıştır.⁵² Bu gelişmelere paralel olarak Almanya'dan Amasya'ya gelen uzman personel sayısı artmış ve bu şehirde küçük de olsa bir Alman/Avrupalı kolonisi meydana gelmiştir. Diğer yandan Amerika Birleşik Devletleri Sivas Konsolosu Henry M. Jewet ise 21 Aralık 1887 tarihli raporunda Amasya'da 100 kadar Almanın yaşadığını ve Krug'un çabaları sayesinde bu sayının giderek arttığını belirtmiştir.⁵³ Mevcut kaynaklarda Amasya'da yaşayan Almanların nüfusları hakkında net ve kesin bir bilgi bulunmamakta hatta aynı tarihlerde şehirdeki Alman nüfusu hakkında verilen rakamlar birbiriyle çelişmektedir. Örneğin 2 Kasım 1887 tarihli bir başka arşiv belgesinde ise, Amasya'da on ikisi erkek altısı kadın olmak üzere toplam on sekiz kişinin yaşadığı ve bunların beş hane halkından ibaret oldukları belirtilmektedir. Bu şahısların söz konusu tarihten sekiz dokuz ay evvel Amasya'ya intikal ederek bu şehirdeki Alman Konsolos Vekiline ait kasabanın içinde bulunan kârgir binalarda oturdukları ve sabun ve araba üretimiyle meşgul oldukları ifade edilmektedir.⁵⁴

Tokat'ta Merzifon Amerikan Kolejine bağlı olarak hizmet veren bir Protestanlık merkezinin haricinde dini eğitim veren bir okul açan van Lennep'in Mayıs 1854'teki Amasya ziyaretine dair aktardığı bilgilere göre, 25 yıl boyunca Amasya'da yaşayan Krug'un ölümünden sonra iki kızının kendi evinde oturduğunu ve Mez'e ait fabrikanın temsilciliğini Bay Stroh'un yaptığını belirtmiştir.⁵⁵ Mez bir süre sonra İsrail ve Filistin'e gittiği için gerekli görülen kişiler dışındaki Avrupalılar ülkelerine geri gönderilmiştir. Onlardan boşalan yerlere ise yerli ahaliden kimseler istihdam edilmiştir.⁵⁶

Amasyalı Alman göçmenlerin kurmuş oldukları işletmeler bölgenin başka şehir ve kasabaları açısından da cazip olmuştur. Diğer bir ifadeyle Amasya Alman kolonisinin kurmuş olduğu çiftlikler veya işletmeler özellikle bölgede yaşayan gayrimüslimlerin eğitim alabilecekleri mekânlar olarak öne çıkmıştır. Söz konusu dönemde bu duruma bir örnek olarak Gürünlü (Sivas) Papaz Hepso'nun girişimleri gösterilebilir. Söz konusu din adamı, 1899 yılında Ermeni Patrikliğine çekmiş olduğu bir telgrafta bazı Ermeni gençlerin ziraat eğitimi amacıyla Amasya'da bulunan Alman çiftliklerine gönderilmesini talepte etmiş ve yapılan bu yazışmalar sonucunda yedi Ermeni genci Amasya'ya intikal etmek üzere Sivas'a kadar gelmiş ancak ailelerinin söz konusu ziraat okulunda eğitim görmelerine rıza göstermemeleri ve Gürün Kaymakamlığının da bu durumu yazılı olarak tasdik etmesi üzerine gençler ilçelerine geri gönderilmişlerdir.⁵⁷ Diğer yandan tıpkı Amasya'da olduğu gibi Elazığ'da da Almanlar tarafından bağcılık ve ipekçilik eğitimi veren bir ziraat uygulama okulu kurulması düşünülmüştür. Ancak bu girişim bürokratik engeller yüzünden akim kalmıştır.⁵⁸

Eğitim ve Dini Hayat

1851 ve 1855 yıllarında Amasya'ya gelen Mez koloninin yönetiminden sorumluydu. Ayrıca Mez'in oğlu Karl da kolonide bazı düzenlemeler yapmak amacıyla Amasya'da faaliyette bulunmuştur. Burada yaşayan Alman toplumunun dini ve kültürel hayatını canlandırmak amacıyla Mez tarafından 1858 yılında Schwarz adında bir papaz ve

⁵² Tuzcu, a.g.e., s. 307.

⁵³ Gül, Osman, Kubilay, "Amerika Birleşik Devletleri Sivas Konsoloslugu Raporlarına Göre 19. Yüzyıl Sonlarında Sivas ve Havalisinde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1887-1893)", *International Journal of Eurasia Social Sciences*, Cilt 6, Sayı 21, Aralık 2015, s. 161.

⁵⁴ BOA: MKT 1460 54.

⁵⁵ Tuzcu, a.g.e., s. 168.

⁵⁶ Aynı yerde, s. 174.

⁵⁷ BOA: DH. TMK. M 75 76.

⁵⁸ BOA: ŞD 391 135.

bir öğretmen bu şehre gönderilmiştir. Çünkü Mez'in amacı bu koloninin her bakımdan örnek bir topluluk olarak öne çıkmasını sağlamaktır. Diğer yandan Amasya Alman toplumunun okuma ihtiyacını sağlayan yayın organı ise "Allgemeine Ausburger Zeitung" gazetesidir. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra Krug'un eşi, papaz ve öğretmen vefat etmişlerdir. 1872 yılından itibaren aynı zamanda Krug'un damadı olan Viktor Stroh tarafından yönetilen işletme on yıl sonra Krug'un iki oğluna fahiş olmayan bir fiyatla devredilmiştir. Misyon evi olarak hizmet gören mekânın yönetimi ise Amerikan-Protestan Ermeni Misyonu tarafından üstlenilmiştir.⁵⁹

Barth, Amasya'da yaşayan Avrupalıların çok para kazanmalarına rağmen çocuklarının eğitimi ve terbiyesiyle ilgili endişeler taşıdıklarını ifade etmiştir.⁶⁰ Barth, Mez tarafından Almanların/Avrupalıların çocuklarına eğitim vermek üzere Almanya'nın Schwaben bölgesinden getirilen Bay Klein'in⁶¹ Amasya seyahatinin bir bölümünde kendisine rehberlik yaptığını belirtmiştir.⁶²

Amasya'da bulunan Almanlarla yakından ilgilenen Mez burada yaşayan soydaşlarının kültürel ve dini ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir Protestan papaz ile bir Hıristiyan öğretmen görevlendirmiştir. Böylece Amasya ve çevresinde Evanjelizm propagandası yapılmaya başlandığı dikkat çekmektedir.⁶³ Kendini bölgedeki Protestanların "hamisi" olarak addeden Krug ise evinde 100 kişilik cemaati bulunan bir kilise ve okul açmıştır.⁶⁴ Esasen ticaret yapmak için Amasya'ya gelen Krug'un bir süre sonra ticari faaliyetlerini ikinci plana iterek şehirde Protestan mezhebi öğretileri doğrultusunda bir cemaat oluşturma politikaları izlediği görülmektedir. Bu amaca hizmet etmek isteyen Krug; marangoz, duvar ustası, değirmenci ve ayakkabıcı gibi çeşitli meslek gruplarından dindar kimseleri aileleri ile birlikte Almanya'dan getirerek Amasya'ya yerleştirmiştir.⁶⁵

Diğer yandan Barth, Amasya'dan geçen bir demiryolu yapılması halinde Avrupa'dan bu şehre pek çok göçmenin gelebileceğini ve şehre yerleşen Avrupalıların koloni kurup yüksek okul açmaları neticesinde de Amasya'nın eskiden olduğu gibi bir bilim merkezi haline gelebileceğini ifade etmiştir.

Almanların Mülkiyet Edinmeleri

Yeşilirmak kenarında geniş bağ, bahçe ve tarlalara sahip olan Krug'un yanı sıra bölgeye yerleşen diğer Almanlar da Amasya'nın merkezinden ve kırsal kesimlerinden toprak satın almışlardır. Kuru mülkiyeti devlete tasarruf hakkı şahıslara ait olan bu arazilerde çiftlikler kurulmuş ve Avrupa'dan getirilen aletlerle buğday, arpa ve mısır yetiştirilerek tarım yapılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre, Almanların 1901 yılında toplam 115.000 kuruş karşılığında Güldiken nahiyesinin Atabey ve Tuzsuz köylerinden beş parçadan oluşan 2.620 dönüm genişliğinde arazi satın aldıkları kayıtlara geçmiştir. Örneğin; Alman vatandaşı Mösyö Vaiz Brofse adına, Atabey köyünden toplam

⁵⁹ Anhegger, a.g.e., s.62.

⁶⁰ Tuzcu, a.g.e., s. 199.

⁶¹ Mordtmann, 1959 yılında gerçekleştirdiği Amasya ziyaretinde Bay Klein'in akciğer kanserinden öldüğünü belirtmiştir (193).

⁶² Tuzcu, a.g.e., s. 201.

⁶³ Özcan, Selim, "Yabancıların Taşınmaz Mal Mülkiyeti Edinimleri: Amasya Örneği", History Studies, Cilt 2, Sayı 2, 2010, s. 287-288.

⁶⁴ Selim, a.g.e., s. 288. İsviçreli Krug, Heinrich Barth ile birlikte Amasya'ya gelen Andreas David Mordtmann (1811-1897) tarafından da Amasya'da bütün Avrupa'yı ve Avrupalıları temsil eden kişi olarak nitelendirilmiş ve şehre gelen Avrupalıları evinde misafir ettiği belirtilmiştir (Mordtmann 190).

⁶⁵ Kuş, a.g.e., s. 264-265.

olarak 87.000 kuruş karşılığında 2.080 dönümlük arazi satın almıştır.⁶⁶ Bundan başka gene Güldiken nahiyesine bağlı Tuzsuz köyünden ise Makyisemir namına 28.000 kuruşa üç parçadan ibaret toplam 540 dönümlük arazinin tapu kaydının yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, gene Makyisemir adına Kutu köyünde iki parça halinde 62.000 kuruş karşılığında toplam 460 dönüm arazinin alımı için müracaat edildiği ancak tapu devrinin yapılmadığı bildirilmektedir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Amasya Almanlarının Satın Aldıkları Araziler (Mart 1901)

Satın Alan	Tapu Bedeli (Kırş.)	Dönüm	Mevki
Mösyö Vaiz Brofse	65.000	1.600	Geldigelen (Güldiken) Nahiyesi Atabey Köyü
	22.000	480	Geldigelen (Güldiken) Nahiyesi Atabey Köyü
Makyisemir/Maksomir	12.000	202	Geldigelen (Güldiken) Nahiyesi Tuzsuz köyü
	8.000	174	Geldigelen (Güldiken) Nahiyesi Tuzsuz köyü
	8.000	164	Geldigelen (Güldiken) Nahiyesi Tuzsuz köyü
	22.000	80	Geldigelen (Güldiken) Nahiyesi Kutu köyü*
	40.000	380	Geldigelen (Güldiken)* Nahiyesi Kutu köyü
Toplam	177.000	3.080	

Kaynak: BOA: ŞD 2715 17.

* Arşiv belgesinde söz konusu bu iki arazinin tapu devri için sahiplerine müracaat edildiği ancak Sivas Valiliğinin itirazı üzerine işlemin henüz bitmemiş olduğu belirtilmektedir.

5 Mayıs 1901 tarihli belgede yukarıda belirtilen arazilerin ziraat maksadıyla kullanıldığı ancak söz konusu çiftliklerin birinde sayıları on kişiden fazla olan Ermeni yetim çocukların eğitim gördükleri tespit edildiği vakit duruma el konularak söz konusu öğrencilerin geldikleri bölgelere geri gönderildiği belirtilmektedir. Ayrıca bu yetim çocuklardan sadece ikisinin bu çiftliklerde istihdam edildikleri vurgulanmaktadır. Çiftliklerde Alman sahiplerinden ve çeşitli işlerde çalışan ustalardan (demirci, marangoz, yağ ve peynir üreticileri) başka kimsenin bulunmadığı da dile getirilmektedir. Bunlardan başka söz konusu çiftliklerde Osmanlı vatandaşı Müslüman, Rum ve Ermeni bazı amelelerin çalıştırıldıkları da kayıt altına alınmıştır. Ayrıca çiftliğe ahır, samanlık ve hademe odaları gibi bölümlerin yapıldığının da altı çizilmektedir.⁶⁷

Osmanlı Devleti'nin Alman Göçmenlere Bakışı

Osmanlı Devleti'nin Alman göçmenlere bakış açısının devletin yabancılara karşı izlemiş olduğu genel politikadan doğrudan etkilendiği söylenebilir. Bu durum Bab-ı Ali'nin Amasya Almanlarını yakın takibe almasından da net bir şekilde anlaşılmaktadır. Örneğin, bir arşiv belgesinde August Krug'un İstanbul üzerinden Filibe'ye giderek bu şehirde bazı şüpheli kimseler ve özellikle Ermeni komitecileriyle sık sık ilişki kurmuş olduğu ve oradan da Sofya'ya hareket ettiği bildirilmektedir.⁶⁸ Hatta bir başka belgede Krug'un İstanbul'a gelmesi halinde gözaltına alınması talebinde bulunmaktadır.⁶⁹ Arşiv

⁶⁶ BOA: ŞD 2715 17.

⁶⁷ BOA: ŞD 2715 1 4 ve BOA: ŞD 2715 1 3.

⁶⁸ BOA: HR. SYS 2435/12.

⁶⁹ BOA: HR. SFR (04) 285 711.

belgelerinden genelde yabancıların özelde ise Almanların ülke içindeki hareketlerinin sıkı bir kontrol altında tutulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, birkaç Alman Amasya'dan yola çıkarak Ankara ve Hüdavendigar bölgelerini gezip dolaşma isteklerini yetkili mercilere ilettikleri vakit, devlet kurumlarının bu seyahatin arkasında başka maksatlar olabileceğini dile getirdikleri görülmektedir.⁷⁰ Diğer yandan bir başka belgede yapılan mütaalada ise Osmanlı Hükümeti'nin Alman tebaasından bireylerin eline geçen toprak miktarının gittikçe artmasından da endişe duyduğu anlaşılmaktadır.⁷¹ Muhtemelen bu yüzden Sivas Valiliği Makyisemir namına muamelesi yapılan arazi alımlarını onaylamamıştır (bkz. Tablo 1).

Koloninin Karşılaştığı Sorunlar ve Akıbet

Almanlar, Amasya'da şehrin iktisadi kalkınmasına önemli katkılarda bulunmuş olmalarına rağmen, bölgeye uyum sağlamada bazı zorluklarla karşılaşmışlardır. Örneğin, Ernst von der Nahmer'in aktardığına göre Ziya Paşa, Amasya Mutasarrıflığı döneminde çocukların ve kadınların Mez'in fabrikasında çalıştırılmasına ve böceğin buharla öldürülmesine şehrin ileri gelenleri ve ulema ile eşgüdüm içerisinde karşı çıkmıştır.⁷² Bunun yanı sıra; Alman kolonisine mensup kimselerin iklime ve yerel halkın ahlâk anlayışına uyum sağlayamadıkları, hatta Hıristiyanlıktan bile uzaklaştıkları vurgulanmaktadır.⁷³ Nahmer ise Almanya'dan gelenlerin büyük çoğunluğunun Ermeni ve Müslüman Türk kadınlarla evlenerek kökenleri ve kültürlerinden uzaklaştıklarını dile getirmiştir. "Amasyalılaştıkları" vurgulanan bu Almanların Protestanlığa ve Müslümanlığa yöneldikleri ve çocuklarının da Almancayı unuttukları ifade edilmiştir. Bu durumun müsebbibi olarak ise; Amasya'da herhangi bir Katolik Kilisesi ve Alman Okulunun bulunmaması ile Kudüs'teki Alman Katolik Kilisesinden yardım görülmemesi gibi gerekçeler ileri sürülmüştür.⁷⁴

Mez'in ölümünden sonra oğulları ve ikinci kuşağın heyecanını kaybetmesiyle etkisi azalan Alman kolonisi, Almanya'ya geri dönüşlerin ve koloni dışı evliliklerin artması sonucunda giderek küçülmüştür. Söz gelimi, babası değirmenci olan Amasya doğumlu bir tüccarın Ortodoks bir Rum kadınla 29 Kasım 1908 tarihinde İstanbul'da evlendiğinin kayıtlara geçmesi, Alman göçmenlerin koloni dışı evlilikler haricinde şehirlerini ve mesleklerini de değiştirmek suretiyle asimilasyona kapı araladıklarını göstermektedir. 20. yüzyılın başlarında Erzurum bölgesinde ticaret yapan Amasyalı bir Alman tüccarın kızının 1980'li yıllarda dahi yılın bir bölümünü Türkiye'de geçirmesi bu bağlamda verilebilecek bir diğer örneği oluşturmaktadır. Amasya'daki papazın ölümünün ardından, buradaki Protestanların dini işlerini Alman Protestan Cemaati papazı yürütmeye başlamıştır. Söz konusu cemaatin kilise kayıtlarına göre Amasya'da 12 Temmuz 1863 tarihinde iki gencin Hıristiyan cemaatine kabul töreni gerçekleştirilmiş; 30 Haziran 1864'te ise babası Protestan Ermeni, annesi Alman olan bir kız çocuğunun vaftiz töreni yapılmıştır. Anhegger'in verdiği bilgilere göre, daha sonra Kilise kütüklerinde Amasya'ya dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.⁷⁵

⁷⁰ BOA: DH. MKT 1461 25.

⁷¹ BOA: ŞD 2715 1 8.

⁷² Tuzcu, a.ge., s. 309.

⁷³ Aynı yerde, s. 175.

⁷⁴ Aynı yerde, s. 307-308.

⁷⁵ Anhegger, s. 63. George E. White, Alman bir anne ile Ermeni bir babanın oğlu Manissadjian (Manusacıyan) adlı bir bilim adamının Berlin Üniversitesinden mezuniyetinin ardından 1890 yılında Merzifon Amerikan Kolejinin hocaları arasına katıldığını aktarmıştır. Almanya'da basılmış bir Türkçe dil bilgisi kitabının yazarı olan Manis, daha sonraları profesör olmuş ve ayrıca Anadolu'da seksenin üzerinde bitki, kelebek ve böcek çeşidi keşfetmiştir. Bunların yanı sıra, kolejde 25 yıl çalışan Prof. Manis'in daha

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri'nin talimatıyla İttifak Devletleri vatandaşlarının Türkiye'den ayrılması zorunluluğu yüzünden Amasya'daki Alman kolonisi son bulmuştur.⁷⁶ Bu bağlamda Amasya Mutasarrıflığının 6 Mart 1919 tarihli telgrafında ülkelerine dönen dört Alman tebaasının kimlikleri; Ferdinand İspanik (doğramacı), Ernst Kanyanim (un fabrikatörü), Frederich Hemronikler (rençber), Seçe Küşkarlakde (rençber) şeklinde geçmektedir (bkz. Tablo 2). Yukarıda anılan şahısların haricinde 1919 yılı Mart ayının ortalarında Amasya Sancağı'nın Zara Nahiyesi'nde⁷⁷ bulunan Atabey Çiftliği'nde meskûn Frederik Frenkli adlı Almanın da Amasya'dan ayrıldığı bildirilmektedir.⁷⁸

Tablo 2: Amasya'dan Almanya'ya Dönen Almanlar 6 Mart 1919

İsim	Meslek	Yaş	Almanya'daki Memleketi	Açıklama
Ferdinand İspanik	Doğramacı	33	---	Amasya doğumlu
Ernest Kanyanim	Un Fabrikatörü	---	Vaysink	Amasya doğumlu
Feriderik Hemronikler	Rençber	---	İsnornegaret	İsnornegaret'in Cabiğ köyünden
Seçe Küşkarlakte	Rençber	41	Frankfurt	---

Kaynak: BOA:DH. EUM. ECB 36 48 5.

Sonuç olarak, Amasya'daki Alman kolonisinin kendilerini yerel halktan daha üstün gördükleri ve onların geleneklerini anlayamadıkları dolayısıyla da Türkler üzerinde yeterince iz bırakamadıkları söylenebilir.⁷⁹ Van Lennep, bu görüşe paralel olarak, Evangelist çalışmaların koloni sisteminden önce daha iyi sonuçlar verdiğine dair Krug ve Mez ile hemfikir olduklarını ifade etmiştir.⁸⁰ Anhegger ise Amasya'ya yerleşen Almanların Osmanlı uyruğuna geçmeyerek Alman vatandaşı olarak kaldıklarından dolayı 1857 Osmanlı Göç Yasası'na göre göçmen sayılamayacaklarını ve bu küçük koloninin “istisnai bir olay” olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸¹

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarına yerleşmeye başlayan Alman göçmenler, Berlin yönetiminin söz konusu dönemde yürütmüş olduğu sömürgecilik girişimlerinin bir örneğini oluşturmalarının yanı sıra Türk-Alman ilişkileri bağlamında da dikkat çekici bir konu olarak göze çarpmaktadır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin; bir taraftan ekonomik kaygılar yüzünden Avrupalı göçmenleri kendi topraklarına yerleşmeleri yönünde teşvik ederken diğer taraftan da Avrupa devletlerinin sömürgeleştirme politikaları karşısında tedbirli davrandığı ortaya konmuştur. Bu doğrultuda, 1857 tarihli Göç Yasası ile 1867 yılında yürürlüğe giren yabancıların gayrimenkul edinimleri ile ilgili yasanın

sonra burada bir botanik ve zooloji müzesi kurduğu belirtilmektedir. Fakat White'in hatıralarında Manis ya da ailesinin Amasya'ya yerleşen Almanlar ile bir bağlantısından söz edilmemektedir. Bir İngiliz diplomatı olduğu tahmin edilen W. J. Childs'in anılarında ise Manis'ten Amasya ve çevresinde Ermeni ayaklanmalarında rol oynayan “Alman-Ermeni liderlerinden biri” olarak bahsedilmektedir. Diğer taraftan Tuzcu, Manis'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında Müslümanlığı kabul ederek Türk uyruğuna geçtiğini belirtmiştir (Bkz.. White, George, E., Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, Çev. Yüksel, Cem, Tarık, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 131-132; Tuzcu, a.g. e., s. 334-335).

⁷⁶ Yalçın, Soner, Siz Kimi Kandıyorsunuz!, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 123.

⁷⁷ Zara günümüz idari taksimatında Sivas iline bağlı bir ilçedir.

⁷⁸ BOA: DH. EUM ECB 36 48 11.

⁷⁹ Roderic H. Davison, Reform in the Ottoman Empire 1856-1876, Princeton University Press, Princeton 1963, s. 75-76.

⁸⁰ Kuş, a.g.e., s. 268.; Ali Tuzcu, a.g.e., s. 176.

⁸¹ Anhegger, a.g.e., s. 63.

amaçları ve uygulamadaki başarısızlığı söz konusu ikilemi açıkça ortaya koymaktadır. Zira her iki yasanın oluşturulma ve uygulanma aşamalarında Osmanlı Devleti'nin dış müdahale ve göçmenler konularındaki hassasiyetine dair izler bulmak mümkündür. Bunun yanı sıra, Almanların Osmanlı topraklarına göçü Amasya örneği üzerinden incelendiğinde, iki toplum arasındaki kültürel uyumsuzluğun kolonileşme çabalarını sekteye uğratan bir etken olduğu söylenebilir.

Amasya'ya yerleşen Alman göçmenlerin incelenmesi, Alman milli birliğinin sağlanmasından sonra ağırlıklı olarak askeri ve ticari boyutu ön plana çıkarılan Türk-Alman ilişkilerinin bir başka yönünü ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Alman göçmenlerin Anadolu'da göstermiş oldukları faaliyetlerin ele alınması bir taraftan Almanların kolonileşme çabalarının kapsamı ve neticeleri hakkında fikir verirken diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin söz konusu dönemde kendi topraklarında yaşayan yabancı uyruklulara karşı tutumuna ışık tutmaktadır. Amasya örneği, Anadolu'ya Alman göçmen yerleştirme politikası çerçevesinde yaklaşık yarım asırlık bir dönemde gösterilen çabaların etkili sonuçlar doğurmadığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Alman göçmenler Amasya'da iş kurup geliştirmiş olsalar da Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu beşeri ve ekonomik kaynakları yeterince harekete geçirememişlerdir.

KAYNAKÇA**Birincil Kaynaklar****Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri**

BOA: DH. TMK. M 75 76.

BOA: H. MKT 1461 25.

BOA: DH. EUM. ECB 36 48 11.

BOA: DH. EUM. ECB 36 48 5.

BOA: HR. SYS 2435/12.

BOA: HR. SFR (04) 285 711.

BOA: MKT 1460 54.

BOA: ŞD 391 135.

BOA: ŞD 2715 1 4.

BOA: ŞD 2715 17.

İkincil Kaynaklar**Kitaplar ve Makaleler**

Akgündüz, Ahmet, "Migration to and from Turkey 1783-1960: Types, Numbers and Ethno-Religious Dimensions", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Cilt 24, Sayı 1, Ocak 1998, ss. 97-120.

Alkan, M., Nail, "Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Ekseninde Türk-Alman İlişkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 34, Nisan 2015, ss. 35-48.

Anhegger, Robert, "Almanların Türkiye'ye Göçü", *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 21, Eylül 1985, s.57-63.

Carmel, Alex, *Die Siedlungen der württembergischen Templer in Palaestina 1868-1918. Ihre lokalpolitischen und internationalen Probleme*, W. Kohlkammer, Stuttgart, 1973.

Collin, P. H., *Dictionary of Politics and Government*, Üçüncü Baskı, Bloomsbury Publishing, Londra 2004.

Davison, Roderic, H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton University Press, Princeton 1963.

Chiha, Nedjib, H., "Osmanlı Devletinde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", Çev. Halil Cin, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, 1967, ss. 246-274.

Erdost, Muzaffer, İlhan, "Osmanlı'dan Günümüze Yabancılara Taşınmaz Satışı Yasallaşma Süreçleri ve Sonuçları", *Memleket Siyaset Yönetim*, Sayı 1, 2016/1, ss. 57-97.

Fuhrmann, Malte, *Der Traum vom deutschen Orient. Zwei deutsche Kolonien im Osmanischen Reich 1851-1918*, Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2006.

Gül, Osman, Kubilay, "Amerika Birleşik Devletleri Sivas Konsolosluğu Raporlarına Göre 19. Yüzyıl Sonlarında Sivas ve Havalisinde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1887-1893)", *International Journal of Eurasia Social Sciences*, Cilt 6, Sayı 21, Aralık 2015, ss. 149-171.

Gülsoy Ufuk, "Osmanlı Topraklarına Avrupa'dan Muhacir İskânı (1856-1859)", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 3, 1996, ss. 51-65.

Karpat, Kemal, H., *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Londra 1985.

Kuş, Ayşegül, "Henry John Van Lennep'e Göre Amasya", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Yaz 2016, ss. 253-276.

Özcan, Selim, "Yabancıların Taşınmaz Mal Mülkiyeti Edinimleri: Amasya Örneği", *History Studies*, Cilt 2, Sayı 2, 2010, ss. 281-292.

Reyhan, Cenk, “Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)”, Belleten, Cilt LXIX, Sayı 254, Nisan 2005.

Şenol, Eren, Amasya'nın Cumhuriyet Dönemi Kentsel Gelişim Süreci ve Kentleşme Sorunları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2010.

Türk, Fahri, “Deutsche Siedlungsplaene im Osmanischen Reich”, German Studies Review, Volume 33, Number 3, October 2010, ss.641-656.

-----, Yahudi Devletinin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devleti'nin Filistin Siyaseti, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2007, Cilt 9, Sayı 2, ss. 69-104.

Witt, Rainer, “Karl Mez, Neue Deutsche Biographie 17, 1994, S410-411, <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118823426.html>, 15.01.2018.

White, George E., Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları, Çev. Cem, Tarık, Yüksel, Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.

Yalçın, Soner, Siz Kimi Kandırıyorsunuz!, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Yücekaya, Hüsnü, “Amasya İpekçiliği Üzerine (1750-1900)”, Gazi Akademik Bakış, Cilt 7, Sayı 13, Kış 2013.